

IMPERATIVENS TELICITET

Af Eva Skaft Jensen (Roskilde Universitetscenter)

1. Indledning

I dansk har vi et særligt paradigme som udmærker sig ved at nogle ord parvis følger to (under)paradigmer efter forholdsvis faste regler. Det drejer sig om de velkendte ordpar:

<i>intransitive</i>	<i>transitive</i>
<i>stærktbøjede</i>	<i>svagtbøjede</i>
(1) a. sidde	b. sætte
(2) a. ligge	b. lægge
(3) a. stå	b. stille
(4) a. hænge	b. hænge
(5) a. springe	b. sprænge

Fællestrækkene for ordene i a.-kolonnen er 1) at de er intransitive, 2) at de er stærktbøjede. Fælles for ordene i b.-kolonnen er 1) at de er transitive, og 2) at de er svagtbøjede. For de første (i hvert fald) 3 af de pågældende ordpar kunne man desuden sige at de semantisk set består af ord der er statiske i a.-kolonnen, mens de er teliske (dvs. overgangsverber) i b.-kolonnen:

<i>statiske (betegner tilstand)</i>	<i>teliske (betegner overgang)</i>
(6) a. sedlen sidder på døren	b. hun sætter sedlen på døren
(7) a. hun ligger i sengen	b. hun lægger sig i sengen
(8) a. vasen står på bordet	b. hun stiller vasen på bordet

I mindst et tilfælde har jeg undervist et hold studerende i at det forholder sig sådan.

Jeg har en flok små (og efterhånden ikke så små) børn. Når man har med helt små børn at gøre, lærer man hurtigt at indirekte direktive sproghandlinger ikke nytter noget. Man skal ikke sige *vil du i seng nu?* hvis man faktisk mener *du skal i seng nu*. Man lærer at bruge direkte sproghandlinger, og ved direktiverne kommer de særligt til udtryk ved hjælp af de deontiske

modalverber, som fx *skal*, og ved hjælp af imperativer. De sidste 10 års tid har jeg derfor ytrret en stadig strøm af imperative sætninger, og når man mange gange har sagt:

(9) sid stille!

til børn som absolut ikke sidder stille, bliver opfattelsen af *sidde* som statisk i sin grundbetydning sat kraftigt på prøve. Det har inspireret mig til den undersøgelse som fremlægges her.

2. Betydningspotentialer og konstruktionelt betinget entydiggørelse (monosemierung)

I de senere år har der været en stor og livlig forskning i ordenes (herunder verbernes) semantik, og man har efterhånden arbejdet sig frem til den indsigt at man dårligt kan sige at de enkelte ord har én grundbetydning (med en eller flere afledte/overførte betydninger). En mere rimelig beskrivelse af ordenes (/leksemernes) semantik er at de har et betydningspotentialer, og at dette betydningspotentialer så kan snævreres ind (monosemieres) i selve aktualiseringen, i den konkrete ytring (jf. fx Togeby 2003:229ff). Det er denne erfaring der i virkeligheden i mange år er kommet til udtryk i vendinger som: *det kan man læse ud af konteksten* og *det fremgår af sammenhængen*. I en grammatisk undersøgelse er det særligt de systematiske sammenhænge af lingvistisk karakter der kan have indflydelse på monosemieringen, der er interessante, og som sagt har man i senere år arbejdet ihærdigt på netop dette projekt. Der er vældig mange artikler om emnet, her vil jeg nøjes med at pege på en enkelt som kan bruges til illustration, nemlig Durst-Andersen & Herslund (1996). I Durst-Andersen & Herslunds artikel vises det hvordan selve den syntaktiske konstruktion har indflydelse på et givet verbals endelige betydning. For eksempel falder en række verber forskelligt ud, rent semantisk, afhængigt af om de optræder transitivt eller intransitivt, jf. (10)-(11). I transitiv version har det også indflydelse på den samlede konstruktions betydning om substantivet bøjes i bestemthed eller ej, jf. (12):

(10) a. hun læste **bogen**

b. hun læste (fx på RUC)

(11) a. hun spiste **hele den store portion**

b. hun spiste (fx i 30 minutter)

(12) a. hun læste **en** bog for sin søn i går

b. hun læste bog-Ø for sin søn i to timer i går

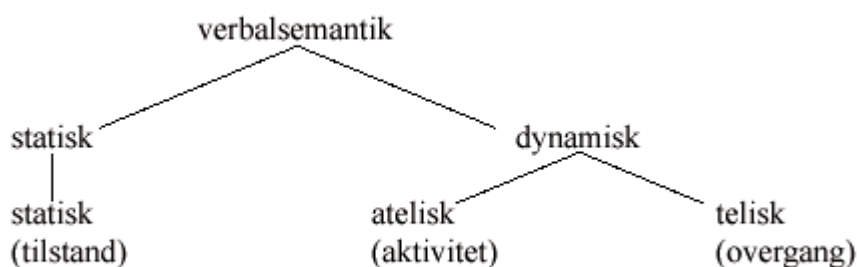
I (10)-(12) bidrager de morfo-syntaktiske omstændigheder til at verberne *læse* og *spise* betegner overgange (teliske situationer) i a.-eksemplerne, mens de betegner tilstande eller aktiviteter (statiske/ateliske situationer) i b.-eksemplerne. Verbalsemantikken er altså konstruktionelt

betinget. Mit ærinde i dette indlæg er at fremlægge hvordan imperativen konstruktionelt bidrager til telisk betydning.

3. Verbalsemantik

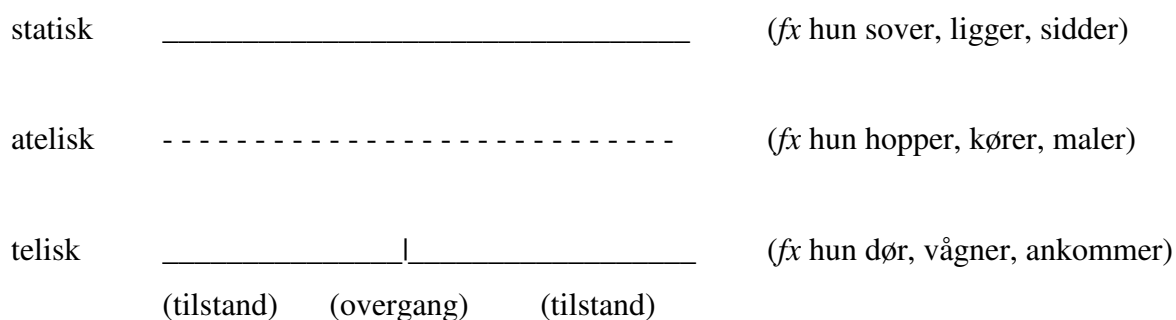
På dette sted er det på sin plads at præsentere den verbalsemantiske kategorisering jeg tager udgangspunkt i. Kategoriseringen her er taget fra Hansen & Heltoft (2003:31f), men man kan finde tilsvarende tredelinger andre steder, fx hos Durst-Andersen & Herslund (1996).

Figur 1.

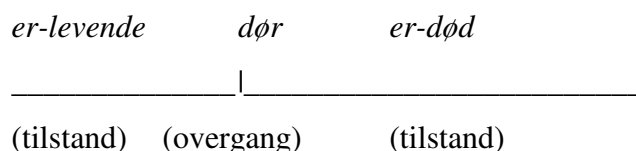
Overordnet kan man skelne mellem statisk og dynamisk, og det dynamiske kan i sig selv underinddeles i hhv. atelisk og telisk betydning. For at illustrere de forskellige betydninger kan man tegne tidslinjer som i figur 2.

Figur 2.

Det interessante her er fremstillingen af det teliske. Det teliske kan illustreres ved hjælp af *hun dør*. Denne sætning indeholder på én gang en tilstand (er-levende), en overgang (dør) og en ny tilstand (er-død):

(13) hun dør

Nedenfor vil jeg vise hvordan imperative sætninger kan analyseres på samme måde som en klassisk telisk sætning som *hun dør*.

4. Eksempler på telisk betydning ved imperativ

Jeg vil nu fremlægge eksempler på imperative sætninger med telisk betydning, eksempler som jeg har samlet sammen gennem flere år. Eksemplerne er ikke så mange i antal, og det har formodentlig noget at gøre med at den typiske brugssituation sjældent forekommer på skrift.¹

(14) sov godt/sov nu

siger man til nogen som ikke sover. Det kan altså fremstilles på samme måde som ved de prototypiske teliske verber, som noget i tre faser: tilstand (ikke-sove) - overgang (falde-i-søvn) - tilstand (sove).

(15) 'stå 'op²

siger jeg jævnligt til et barn som jeg for eksempel hjælper i bukserne. På et tidspunkt kommer man til den del hvor selve buksebenene er kommet på de to ben og trukket forbi hælene, og nu skal det øverste af bukserne trækkes helt op. Det kan ikke ske mens barnet sidder ned, altså siger jeg 'stå 'op (som alternativ til *rejs dig op*). Igen kan denne situation fremstilles som ved de teliske verber som tilstand (ikke-stå) - overgang (rejse-sig) - tilstand (stå).

Jeg har ladet mig fortælle at *stå* også er en almindelig eksercitsordre:

(16) stå!

siger man til soldater og springgymnaster der er i bevægelse, og man siger det med det formål at få dem til at stoppe.

Eksempel (17) er citeret efter min søn og hans kammerat (begge 11 år). De spillede playstation inde på stuegulvet, og det var et meget actionpræget spil. Det føg omkring med

¹ De fleste eksempler er selvhørte (snarere end selvlæste). Søgninger i elektroniske korpore har ikke bidraget noget særligt mht. types, heller ikke i skønlitterære genrer. Til gengæld er der for visse typers vedkommende særdeles mange - næsten utælleligt mange - tokens. Læseren kan selv gætte hvilke.

² Nb. ikke *„stå 'op*, skønt denne faste vending også etablerer telisk situation.

imperativer som *giv ham der én, giv ham en granat, gå over og tag en granat* osv. På et tidspunkt udspillede følgende replikskifte:

(17) a. 'flash o'bang

b. det hedder ikke "'flash o'bang", det hedder "o'flash 'bang", **forstå det!**

Også dette eksempel lader sig analysere ud fra mønstret tilstand (ikke-forstå) - overgang (komme-til-at-forstå) - tilstand (forstå)

I lægens konsultationsværelse har jeg jævnligt hørt eksempler som (18) og (19) som opfordringer til at sætte sig hhv. lægge sig:

(18) sid ned

(19) lig ned

I (20)-(28) har jeg givet en række eksempler som jeg mener alle lever op til denne konstruktionelt betingede telicitet. I a.-kolonnen gives en række eksempler der ikke nødvendigvis har dynamisk betydning i indikativ, i b.-kolonnen gives en række eksempler hvor det pågældende verbum også har dynamisk betydning i indikativ:

(20) a. kvinde kend din krop

b. kør

(21) a. se her

b. løb

(22) a. vid det er en ære

b. rejs

(23) a. vær hilset

b. skrid

(24) a. fat det

b. kast

(25) a. stå

b. giv mig den

(26) a. hold du bare (*sagt i en bil*)

b. smid

(27) a. tro mig

b. spring

(28) a. stol på mig

b. spis, min gris (i morgen skal du slagtes)

Eksemplerne i b.-kolonnen er på ingen måde påfaldende. De har almindeligvis noget dynamisk i deres betydningspotentiale, det er ikke mærkeligt at de også har noget dynamisk, endda telisk i imperative sætninger. Eksemplerne i a.-kolonnen er derimod påfaldende fordi de i andre former, fx i præsens ofte betegner tilstande (statiske situationer), jf. *han ved det, jeg kender ham, den står der* etc.

5. Særlige forhold: negerende overgangsverber og verber med telisk adverbial

Ved visse verber og konstruktioner gør særlige forhold sig gældende. Det drejer sig først og fremmest om de såkaldt negerende overgangsverber og om den konstruktion som udgøres af verbum i imperativ kombineret med telisk adverbial.

5.1. Negerende overgangsverber

Negerende overgangsverber (jf. Hansen & Heltoft 2003:32) kalder man en særlig gruppe verber der ytrer sig ved at betegne overgange (i infinitiv og indikativ) der *ikke* finder sted:

(29) hun bliver hjemme

(30) hun beholder den

<i>er-hjemme</i>	<i>ikke-ud</i>	<i>er-hjemme</i>
<i>har-den</i>	<i>giver-den</i>	<i>har-den</i>
	<i>-ikke-fra-sig</i>	
(tilstand)	(overgang)	(tilstand)

Som det fremgår, er matricen for de negerende overgangsverber den samme som for andre teliske situationer. I sammenligning med andre teliske situationer (jf. fx (13)) er ordlyden af parafrasen dog den samme på hver sin side af den lodrette streg i stedet for forskellig, og den negerede parafrasering står ikke til venstre for den lodrette streg, men i stedet ved selve den streg der illustrerer overgangen. Eksempler på negerende overgangsverber i imperativ er:

(31) bliv hjemme

(32) bliv oppe

(33) bliv her

(34) behold du den bare

Bemærk at disse kun kan kombineres med statiske adverbialer. Kombination med teliske adverbialer er ikke mulig:

(35) *bliv herhen

(36) *bliv hjem

At teliske adverbialer ikke er kompatible med negerende overgangsverber, kan ses som et symptom på at det der befinder sig på hver sin side af den lodrette streg, er én og samme tilstand uden ændring. Det der står ved den lodrette streg, finder netop ikke sted.

5.2. Konstruktion med telisk adverbial

Særlige forhold finder man også ved den type konstruktion hvor imperativ netop ledsages af et dependensbundet adverbial med telisk betydning:

(37) sid ned

(38) lig ned

(39) 'stå 'op

(40) hold ind til siden

Det særlige består her i at andre typer adverbialer, fx statiske, ikke varierer frit med de teliske adverbialer. Som frie tilføjelser kan sådanne adverbialtyper dog godt forekomme i sætninger der indeholder konstruktionen imperativ-telisk adverbial, jf. *hold ind til siden derhenne*.³

Eksempler som (37)-(40) gør det rimeligt at overveje om imperativen overhovedet har nogensomhelst indflydelse på de pågældende ytringers telicitet - måske er det i stedet selve det teliske adverbial der er den udløsende faktor? De øvrige eksempler i denne artikel vidner dog om at den imperative konstruktion i sig selv er udslagsgivende faktor, og når eksempler som (37)-(40) konstrueres med telisk adverbial, er det således et udtryk for konsistens mellem samlet konstruktion og enkeltdele.

6. Er teliciteten kodet eller situationelt betinget?

Spørgsmålet er nu om imperativ altid udløser telisk betydning. Det korte svar er *ja*, det lange svar lyder som følger.

Som nævnt i begyndelsen var det blandt andet eksempler som (41)-(43) der fik mig til at undersøge imperativens telicitet nærmere.

(41) sid stille

(42) lig stille

³ I lidt ældre sprog finder man *hold inde* i betydningen *hold op*. Præcis hvordan denne form er opstået, og hvorfor den ikke bruges mere, har jeg ikke undersøgt nærmere.

(43) stå stille

Det var netop den observation at ytringer som (41)-(43) altid blev sagt til børn som *ikke* sad, stod, lå stille i ytringsøjeblikket, der overhovedet fik mig til at se en mulig sammenhæng mellem imperativen og telisk betydning. Tilsvarende har jeg hørt (44) sagt som opfordring til et barn som netop *ikke* holdt fast (fx i gyngesnorene eller i brættet der skulle saves over), og ytringen i (45) er blevet sagt mange, mange gange til børn som *ikke* var stille:

(44) hold (godt) fast

(45) vær stille

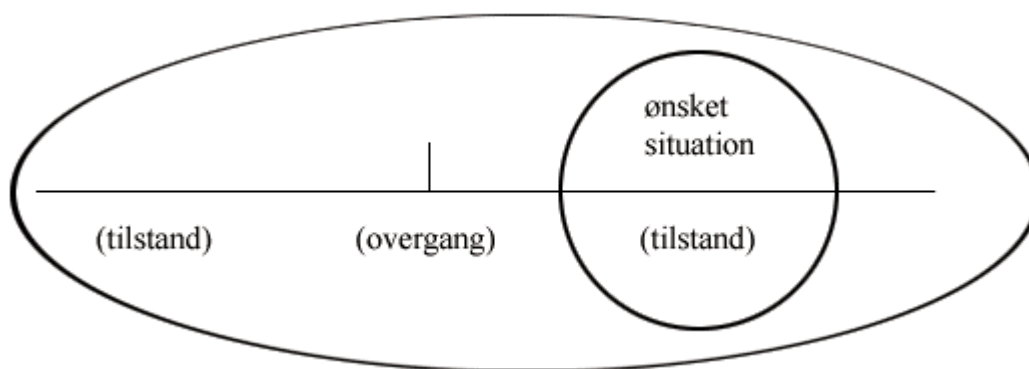
Men det forhindrer ikke at man kan sige de pågældende ytringer til nogen som faktisk allerede sidder, ligger, står, er stille hhv. holder fast som opfordring til at *blive ved med* det de gør. Det kunne altså umiddelbart se ud som om det ikke undtagelsesløst gælder at imperativen fremkalder telisk betydning. I tilfældene med *stille* (jf. (41)-(43)) kunne det for eksempel se ud som om det er den videre kontekst, altså situationen i ekstralingvistisk forstand, som bidrager til monosemieringen, snarere end selve den strukturelle kodning. Dog vil jeg hævde at eksempler som (41)-(45) er lige så teliske når de skal tælle som opfordringer til at blive ved med noget, og dermed betegner overgange der *ikke* ønskes foretaget, som når de skal tælle som opfordringer til at ændre tilstand. I den henseende passer opfordringerne til *ikke* at bevirke tilstandsændringer til den samme beskrivelse som den man ser ved de såkaldt negerende overgangsverber i (29) og (30). I den udstrækning der er en ekstralingvistisk faktor, ligger den i den del af fortolkningsprocessen hvor man ud fra situationen afgør om der er tale om en telisk situation af prototypisk karakter, jf. (13), eller om der er tale om den negerende variant, jf. (29) og (30).

Imperativen etablerer således altid teliske situationer, enten efter det prototypiske mønster i (13), eller efter mønstret for negerende overgangsverber, jf. (29)-(30).

7. Hvor kommer imperativens telicitet fra?

Som sidste punkt i denne fremstilling skal jeg anskueliggøre hvor imperativens telicitet stammer fra, nemlig fra de sproghandlinger imperative sætninger prototypisk realiserer, dvs. direktiver. Det er karakteristisk for direktive sproghandlinger at de handler om (ønskede) fremtidige handlinger og tilstande. Blandt direktivernes vellykkethedsbetingelser finder man for eksempel de følgende to: *S wants H to do A (sincerity condition)* og *S predicates a future act A of H (propositional content condition)* (jf. Searle 1975:185; se også Durst-Andersen

1995). Af begge disse vellykkethedsbetingelser fremgår det at de drejer sig om noget der kan eller bør ske på et senere tidspunkt end ytringstidspunktet, og det er således indbygget i direktiven at den ønskede situation er forskudt i tid i forhold til selve ytringstidspunktet. *Ytringstidspunktet* foregår så at sige i en før-tid i forhold til *den ønskede situations tid*. Lidt firkantet sagt befinder afsender sig ved ytringstidspunktet på venstre side af den lodrette streg i den teliske situation, og fra dette udkigspunkt siger han/hun noget om hvad der kan eller bør ske for at tilstanden på højre side af den lodrette streg opnås. Det er således i fuldstændig overensstemmelse med sproghandlingstypen direktiv at imperativen har både før-tidens tilstand, overgangen og efter-tidens tilstand som dele af sit betydningspotentiale. Dette kan grafisk fremstilles således:

Eftersom imperativens telicitet synes at stamme fra sproghandlingstypen direktiv, vil det være oplagt at også andre direkte sproghandlinger aktiverer teliske situationer i verbaliseringen, og dette ser faktisk også ud til at gøre sig gældende. Som direktiver tæller således følgende sætninger i indikativ:

- (46) nu sidder du ned!
- (47) du har bare at stå stille!
- (48) du skal saftsuseme holde fast!
- (49) du må altså forstå det!

Bemærk at valensverberne i (46)-(49) er sådanne som i imperativ ville passe ind i a.-kolonnen i (20)-(28).

8. Konklusion

Sproghandlingstypen direktiv relaterer sig til flere tidspunkter på én gang: Ytringstidspunktet og den ønskede situations tidspunkt. Derfor aktiverer direktiver ytringer der semantisk set er opbygget som teliske situationer. Dette gælder alle direktiver, både dem der realiseres i indikativ, og dem der realiseres i imperativ. Men hvor indikativen er den umarkerede modus som kan bruges til alle sproghandlingstyper (ikke kun til direktiver), er imperativen en markeret modus der kun bruges ved direktiver. På denne baggrund konkluderer jeg at direktiver altid etablerer teliske situationer, og at det er denne egenskab der slår igennem i imperative sætninger.

Litteratur

- Durst-Andersen, Per & Michael Herslund (1996) The syntax of Danish verbs. Lexical and syntactic transitivity. In: Engberg-Pedersen, E., M. Fortescue, P. Harder, L. Heltoft and L. Falster Jakobsen (eds.) *Content, Expression and Structure. Studies in Danish functional grammar*. Amsterdam & Philadelphia: John Benjamins:65-102.
- Durst-Andersen, Per (1995) Imperative frames and modality. Direct vs. indirect speech acts in Russian, Danish, and English. *Linguistics and Philosophy* 18:611-653.
- Hansen, Erik & Lars Heltoft (2003) *Ordklasserne. Grammatik over det Danske Sprog*. Foreløbig udgave, RUC-kompendium.
- Searle, John R. (1975) Indirect speech acts. I: Henriksen, C. (red.): *Can you reach the salt? Pragmatikkens klassiske tekster*. Roskilde: Roskilde Universitetsforlag 2001:171-198.
- Togeby, Ole (1980) Negation and aspect. In: Hovdhaugen, E. (ed.): *The Nordic Languages and Modern Linguistics. Proceedings of the Fourth International Conference of Nordic and General Linguistics in Oslo 1980*. Oslo: Universitetsforlaget:64-80.
- Togeby, Ole (2003) *Fungerer denne sætning? Funktionel dansk sproglære*. København: Gad.